

Balogh Fruzsina

Oktatás a mindennapokban a rákosi-, és a kádár-korszak idején

Everyday Education of the Rákosi and Kádár Era

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány célja végigjárni a diákok mindennapjait a Rákosi-, és Kádár-korszakban, egészen kisgyermekkortól az egyetemistákig, megvizsgálva a szocialista ideológia hatását az oktatásukra. A diákok mindennapjai gyökeresen megváltoztak a szocialista diktatúra hatásá-

ra, legfőképp, mivel a legtöbb intézmény állami kézbe került, az oktatást pedig az ideológia terjesztésének szolgálatába állították. A dolgozat kitér az oktatási intézményrendszeren túl a tananyagokra, a kisdobos és úttörő mozgalmak jellegzetességeire, de elemzi az iskolás élet tanulmányokon túli körülményeit, mint az öltöz-

BALOGH FRUzsINA, MA hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, nemzetközi tanulmányok szak, Pázmány Péter Katolikus egyetem, jogász szak (balogh.fruzsina00@gmail.com).

ködés vagy az étkeztetés, valamint a nyári szünet tevékenységeit is. A dolgozatnak nem célja a törvényi szabályozás vizsgálata, sokkal inkább a gyakorlatban megvalósuló, mindennapi oktatás jellemzőit taglalja, korabeli visszaemlékezések és tudományos, szakmai elemzések alapján.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: B24, I20

Kulcsszavak: szocializmus, oktatási rendszer, mindennapok, ideológiai oktatás

SUMMARY

The paper's aim is to examine the students' days in Hungary of the Rákosi and Kádár era, from toddlers to university students, looking after the impact of the socialist ideology on their education. As a result of the socialist dictatorship, the everyday of the pupils have changed radically, especially because most of the institutions were secularized and the education were set to service of spreading the ideology.

Besides the system of the socialist education, the essay includes the curriculum, moreover, it analyses other aspects of school life: after school activities, especially the pioneer movement, but the clothing, the school meals, and summer break activities as well. The essay does not mean to inform about the legislation, but preferably about the education in practice, based on contemporary reminiscences and scientific sources.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: B24, I20

Keywords: socialism, educational system, everyday, ideological education

AZ ÁLLAMOSÍTOTT OKTATÁS

INTÉZMÉNYRENDSZERE

Ahogy az élet többi része, úgy az oktatás sem mentesült a szocialista államosító törekvések alól. A drasztikus szocializálás évéig, 1948-ig, már megtették az első lépéseket: a dolgozók gyerekei számára új iskolák létesültek, megkezdtek az egységes, állami tankönyvkiadást, feloszlatták a korábbi diákszervezeteket, köztük

a Magyar Cserkész Szövetséget is. Korábban a magyar iskolák többsége még egyházi kezekben volt, és egy ideig a két struktúra létezni tudott egymás mellett. A fordulat évében azonban szélsőségesebb változtatások következtek: az egyházi iskolákat államosították, és az oktatást is a szocializmus építésének szolgálatába állították (Fehér, 1996).

A különböző felekezeti iskolákból összesen néhány tíz maradt fent, ellenben 6505 oktatási intézményt zártak be vagy államosítottak koncepciók perei, és durva propaganda kíséretében. Nem csak az iskolák, a hozzájuk tartozó tanulóotthonok, az óvodák, és minden, ami a tulajdonukat képezte, az állam kezébe került (Horváth, 2016). Az egyházi iskolák korábbi pedagógusai munka nélkül maradtak, a szülőknek pedig nem volt döntésük ezután arról, milyen vallási nevelésben részesüljön a gyermekük: az államosított intézmények ateista szellemenben kezdték meg működésüket, amelyek fő célja a marxista-leninista ideológia átadása lett.

„A Magyar Népköztársaság ezt a jogot a népművelés fejlesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező általános iskolával, közép- és felsőfokú oktatással, a felnőtt dolgozók továbbképzésével és az oktatásban részesülők anyagi támogatásával valósítja meg.” - mondja ki az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmányának 48. §-a, amely értelmében tehát az oktatás ingyenessé vált a dolgozók gyermekei számára. Ez azért volt fontos, mert a szocialista vezetőség a műveltség képviselte felsőbbrendűséget fenn akarta tartani, növelni kívánta az értelmiség arányát, azonban ezt gátolta a dolgozó családok szűkös megélhetése (Horváth, 2016). Mindez azt eredményezte, hogy a közoktatásban jóval többen vettek részt, mint korábban – bár nem feltétlen önszántukból, hiszen a kötelező oktatás korhatára 14 évre emelkedett. Továbbá a felsőoktatásba is nagyobb létszám kerülhetett be, olyanok is, akik ezt megelőzően erre esélytelennek számítottak volna (Kardos, 2003).

Az oktatási rendszerhez, mint első szint, tartozott ezentúl az óvoda is, ami korábban szinte csak a gyerekefelügyelet funkcióját töltötte be.

Azonban fokozatosan kialakult az intézmény iskola-előkészítő szerepe, amivel a szociális intézmények köréből az oktatási intézmények körébe került. Szabályozták az óvodába járást, hangsúlyozták fontosságát, ezt mutatja az, hogy míg korábban mindössze az óvodás korúak 21,7%-a járt ténylegesen óvodába, addig 1975-ben már a kisgyerekek 71,8%-a töltötte mindennapjait óvodában, ami később még tovább nőtt (Fehér, 1996). Ez azért kiemelendő, mivel a szocialista életmód egyik legjellegzetesebb vonása volt a nők tömeges munkába állása. Az anyukák így tehát a gyárakban töltötték idejüket, nem pedig otthon, a háztartásban, kisgyermeküket nevelve. A kisgyerekek felügyeletét az állam bölcsődék és óvodák által biztosította (Aczél, 2012). A szocializmus idején alakultak meg az általános iskolák, felváltva a népiskolákat. Ide jártak 8 évfolyamon keresztül a 6 és 14 év közötti diákok, akik számára kötelező volt az iskolába járás. A kötelező oktatás felső korhatára 1961-ben 16 évre módosult (Fehér, 1996). Az általános iskolák körzeti iskolák voltak, azaz a szülők többnyire nem választhatták ki a gyerekük melyik iskolába járjon, hanem a lakóhelyükhöz tartozó intézménybe sorolták a tanulókat (Kelemen, 2015).

A középszintű oktatás esetén már több választási lehetőségük volt a diákoknak. Az egyik opció a négy év alatt érettségit adó, kifejezetten továbbtanulásra felkészítő gimnázium volt. Itt kezdetben humán és reál tagozat volt, ahol az előbbinél nyelvi, társadalomtudományi és művészeti, míg az utóbbi esetében természettudományi és technikai oktatásra fektették a hangsúlyt. Ez rövidesen specifikusabb tagozatokra bomlott, pl. különvált a nyelvi vagy a művészeti tagozat, majd pedig a fakultációk lehetőségét vezették be, azaz a diákok választhatták ki, melyik tantárgyat szeretnék emelt óraszámban tanulni. A másik lehetőség a technikumok voltak – kezdetben ezeket is gimnáziumnak nevezték –, amelyek ipari, mezőgazdasági vagy közgazdasági képzést nyújtottak, és egyszerre érettségire és szakma elsajátítására is tanítottak. Ezekből alakultak ki később a szakközépiskolák. A szocializmus végén ehhez a technikus

get is bevezették, amely a 4. év végén érettségi vizsgát, majd további egy év után technikus oklevelet adott. Az utolsó opciót az ipariskolák jelentették, ami később a szakmunkásképző iskola nevet viselte: a képzés itt 3 éves volt, és szakmunkás oklevéllel végeztek. Egy időben elérhető volt úgynevezett emelt szintű szakmunkásképzés is, ahol az elvégzett 3 éves képzés után, további két év alatt érettségit is lehetett szerezni. Ez utóbbiban inkább elméletre alapuló szakmákat tanulhattak (Fehér, 1996). Ezen a téren érdemes kitérni arra, hogy a bármilyen fakultatívítást a korszak kezdetén az ideológia teljesen elvetette, így például a különböző tagozatok választására sem volt lehetőség, az egység szempontját figyelem előtt tartva. Az 1961-es III. közoktatási törvény volt az, amely a tagozatok lehetőségét bevezette, és amely az alternatívnak utat engedett a korábban szigorúan központosított oktatásban (Sáska, 2005).

A felsőfokon továbbtanulni vágyók lehetőségei folyamatosan bővültek. Tanulhattak például az újonnan alapított Miskolci Egyetem egyre több karán, a budapesti Állatorvostudományi Főiskolán, de óvónő-, és tanítóképző főiskolák (később egyetemek) is nyíltak számos városban. Ezen kívül karok váltak ki korábbi egyetemekből, újat alapítva, mint például az orvosi karok több városban, vagy a Műszaki Egyetemből kiváló Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem (Fehér, 1996). A tanulmányi eredmény azonban közel sem volt egyensúlyban azzal, ki tanulhat tovább a felsőoktatásban. Egy munkás paraszt családból származó diák, akármilyen osztályzatokkal végzett a középiskolában, szinte biztosan felvették, azonban az osztályidegen szülők, pl. kulákok gyermekének akkor sem volt sok esélye bejutni az egyetemre, ha kitűnő tanulmányi eredménye volt (Horváth, 2016). A munkás származású diákok bekerülését a felsőoktatásba főként olyan felvételi bizottságok felállításával biztosították, amelyben helyet kapott a MEFESZ egyik képviselője is. Ennek hatására az 1948-1949-es tanév I. egyetemi évfolyamára bekerülők körülbelül 30%-a munkás-paraszt származású lehetett (Ladányi, 1970). 1946-tól kezdve azonban már a nők is

ugyanúgy részt vehettek a felsőoktatásban Magyarországon, mint a férfiak (Pukánszky – Nóbik, 2013).

TANANYAGOK AZ IDEOLÓGIA SZOLGÁLATÁBAN

Érdemes megjegyezni, hogy a szocialista vezetőség által teljeskörűen szabályozott oktatás minősége rengeteget veszített, főként azért, hogy az ideológia terjesztése központi szerepűvé vált (Kardos, 2003). Ennek egyik aspektusa volt, hogy az egyházi iskolák államosítása miatt elbocsátott egyházi oktatók helye sok esetben betöltetlen maradt. A nagyfokú pedagógus hiány azt eredményezte, hogy gyakran képzettség nélküliek kerültek a tanári pozíciókba (Horváth, 2016). Másrészt a tananyag központilag szabályozott lett, melynek legjellegzetesebb vonása a szocializmus beleerőltetése volt. Ez kifejezetten az 50-es években volt erős, későbbiekben enyhült, de végigkísérte a korszak tanítását (Kardos, 2003).

A közoktatásban a diákok testnevelés órán vettek részt, orosz, matematikát, magyar nyelv és irodalmat, történelmet és kis mennyiségben természettudományokat, valamint művészeteket (rajz, ének) tanultak. Érdemes azonban megemlíteni, hogy a szocializmus idejében a tanterv többször változtatásra került, így előfordult, hogy a művészetek egyáltalán nem kaptak helyet, míg máskor a természettudományokat indokolatlanul magas óraszámokban tanították (Fehér, 1996). A tananyag irrealitását adta az is, hogy míg minden tananyagra megpróbálták ráhúzni a kommunizmus alapvető ideológiai tanításait és elveit, mint a kapitalizmus és a Nyugat elítélése, a tervgazdálkodás és az államosítás éltetése, addig az alapvető műveltséget képező irodalmi művekkel, vagy más művészeti alkotásokkal nem ismertették meg a diákokat (Horváth, 2016). Az ideológia által hirdetett társadalmi egyenlőség tehát a központi tantervben is megjelent, amely olyannyira szigorú volt, hogy az iskolában használatos tankönyvekből fajtakként egy állt rendelkezésre, választási lehetőség nem volt (Sáska, 2005).

Magyar irodalomból a tanároknak a korszakban készített segédletekben számos, a kommunizmus átadását segítő vonást találhatunk. Petőfi Sándor A XIX. század költői című versében megfogalmazott költői programot a kommunizmus és szocializmus törekvéseivel állítja párhuzamba, A nemzethez című művében, pedig a kommunista értelmezés arra mutat rá, hogy úgy kell jelenleg az ideológiai ellenségek ellen harcolni, mint korábban az 1848-as forradalmat akadályozó „bitangok” ellen. De nem csak Petőfi, hanem más költők, mint például Ady verseiben is találtak hasonló értelmezési lehetőséget. A költő Csák Máté földjén és Hogy ma vagyunk című verseivel az imperializmussal szembeni ellenségképet kívánták erősíteni (Kardos, 2003). A történelem oktatásban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom feldolgozására nem kevesebb, mint nagyjából 7 tanórát szántak általános iskola 8. osztályában, még az 1980-as években is, lévén a legújabb kor talán legfontosabb sorsfordulója (Feketéné Cselényi, 1982).

Földrajz órán kihangsúlyozták a szocialista országok és a „tőkés kizsákmányolás” alatt álló országok szembenállását. Ez alapján a gyerekek azt tanulhatták, hogy a nyugati országok jóval fejletlenebbek, pl. nincs megfelelően kiépített tömegközlekedési hálózat, amely információk sok esetben kifejezetten hamis képet mutattak. A matematika példáknak pedig gyakori eleme volt a gyárak, tsz-ek, vagy dolgozó parasztok termelésének kiszámítása (Horváth, 2016). A Szovjetunióval ápoltság miatt az orosz nyelv oktatása kötelezővé vált az általános iskolák felsőtagozatán, annak ellenére, hogy korábban az idegennyelv tanulás fakultatív volt. A középiskolák összes formájában folytatódott az orosz nyelv oktatása, ugyanakkor a gimnáziumokban a második nyelv szabadon választható volt. A felsőoktatásban a saját szakhoz kapcsolódó tudás elsajátításán kívül, szintén kötelezően számot kellett adniuk a hallgatóknak a tudásukról orosz nyelvből, valamint a marxizmus-leninizmus elméletét illetően is (Fehér, 1996).

A hittanoktatás viszont fakultatívvá vált – de

ez az opció csak az általános iskolákban és gimnáziumokban volt elérhető, a többi intézményben nem –, és mindent megtettek azért, hogy ezzel a lehetőséggel ne éljenek. Ha például a diák igazolatlanul nem jelent meg a hittanórán, akkor sem részesíthették figyelmeztetésben. Ezáltal míg 1949-ben még a diákok 80%-a iratkozott be hittanoktatásra, addig 1987-ben ez az arány drasztikusan lecsökkent, már csak a tanulók 3,18%-a vette igénybe a lehetőséget (Horváth, 2016). A tananyag, főként a korszak első felében, hatalmas volt, a diákok túlterheltek voltak. Ezt fokozta a 5+1-es tanítási modell bevezetése is, ami azt jelentette, hogy a nagyobb gyerekek öt iskolában töltött nap után egy napon termelőmunkát végeztek, vagy üzemben dolgoztak. Ennek célja, hogy a műveltségi tudás átadásán túl a fiatalokat a munka világával is időben megismertessék. A rendszer azonban nem felelt meg a hozzáfűzött reményeknek, így 1965-ben meg is szüntették (Dettai, 2010). A szombati tanítás viszont alapvetően az egész korszakban, minden korosztály tekintetében jellemző volt (Fehér, 1996). Ezek nagyszámú bukást is eredményeztek. Az ötvenes években az első osztályosok nagyjából fele fejezte be a tanulmányait nyolcadik osztályig. A tananyag mennyiségét az évek során a lemorzsolódás elkerülése miatt fokozatosan csökkentették, így a tanulmányi eredmények is javulni tudtak, többen végezték el az elkezdett iskolát (Pukánszky – Nóbik, 2013).

INFRASTRUKTÚRA, ÖLTÖZKÖDÉS ÉS ÉTKEZTETÉS

Az oktatás mindennapjainak elemzésekor a tanuláson túl érdemes kitérni a diákok iskolában töltött idejének más aspektusaira is. Ahogy az korábban említésre került, az ingyenes oktatás megjelenésével, valamint a kötelező tanítatás korhatárának 14, majd 16 évre emelkedésével, a tanításban résztvevők létszáma nőni kezdett, ráadásul nemsokára a Ratkó-gyerekek is iskolás korúvá értek. Ennek ellenére mégis bezártak számos általános iskolát az évek során, ami az intézmények túlterheltségét eredményezte

(Horváth, 2016). A helyzetnek nem kedvezett a gazdasági reformok hatására növekedő belső vándorlás, városiasodás. Az iskolák ugyanis körzetesítve voltak, tehát a diák lakóhelyétől függött melyik iskolába fog járni, nem volt választási lehetőség. A városi iskolák így még inkább telítettek lettek (Kelemen, 2015). Ez nagy létszámú osztályokat eredményezett, akár heti 35-40 órát tartottak a tanárok, és sokszor a felszerelés sem volt elegendő (pl. nem jutott elég tankönyv, két személyes padban pedig olykor hárman-négyen ültek). A felszerelési hiány helyzete ugyanakkor a korszak végére szintén fokozatosan javult (Kardos, 2003).

A tantermek sem maradhattak ki a szocialista hatások sorából. A tábla felett, vagy ritkábban máshol a teremben, szinte minden esetben Lenin és/vagy Sztálin képe került elhelyezésre, valamint kezdetben Rákosié is. De a falakat gyakran más szocializmusra buzdító plakátok, festmények, feliratok is díszítették (Viczián, 2017).

Az iskolákban általánossá vált, az általában sötétkék színű, egyenköpeny használata. A szocializmus jellegéből adódóan ennek egyik indoka a különbségek felszámolása az egyes társadalmi rétegek között. Ám valószínű, hogy ennél fontosabb ok volt a praktikum, a köpeny alatt viselt ruha ugyanis így nem koszolódott olyan mértékben. A köpenyek kezdetben vászonból készültek, és csak egy fajta fazonút lehetett viselni. Az évek múlásával azonban megjelent a nejlon és műszálas anyagból készült köpenyek sora, amit a bevásárló központokban is már több szabásban be lehetett szerezni. Többször előfordult azonban, hogy maguk a diákok, kifejezetten a tinédzserek, vagy az ő kérésükre a szüleik, nagyszüleik egyedibbé tették a darabokat, feldobták azokat. A személyiségük, az egyediség kifejezése akkor is fontos szempont volt, így nem csoda, hogy a diákok jó része nem kedvelte a kötelező köpenyviselést (Múlt-kor, 2012).

Ünnepségeken jellegzetes viselet volt az úttörő vagy kisdobos egyenruha, valamint a lányok esetében a matrózbúzlú (Valuch, 2013). A kisdobos és úttörő ingnek vagy blúznak elengedhetet-

len tartozéka volt a síp a nyakukban, a kék vagy piros színű nyakkendő, valamint a különböző rangjelzések (szeretlekmagyarorszag.hu, 2019). Torna órára is kötelezően egységes viselet volt megszabva: a lányoknak kék vagy piros tornadressz, a fiúknak hasonló színű magasra húzott tornanadrág, fehér atlétával, mindkét nem esetében fehér zokni és tornacipő (Petrás, 2018). Érdemes kitérni rá azonban, hogy az iskolai ruházkodás biztosítása a gyerekek számára a szülőknek viszonylagosan nagy költséget jelentett. A ruhákat egyébként is hamar kinövő gyerekeknél, néhány elengedhetetlen ruhadarab, a köpeny és egy pár cipő megvásárlása a 80-as években akár egy félhavi fizetést is jelenthetett, ami jelentős megterhelés volt a többnyire szűkösen élő munkáscsaládoknak (Valuch, 2013). A napközisek napi háromszori étkezésben részesültek az iskolában. Jellemző reggeli/tízórai volt a zsíros, lekváros vagy vajjas kenyér, esetleg péksütemény, ami mellé teát vagy kakaót is kaptak. Ebédre a hús szinte mindig disznó volt, mellé köretként leggyakrabban krumplit kaptak valamilyen formában, de tipikus étel volt a különböző feltétű tészta, vagy valamilyen főzelék hússal. Az egyik legikonikusabb menza menü a gulyásleves-tejbegríz párosítás volt. Uzsonnára a gyerekek vajjas, mézes, lekváros, felvágottas, zsíros vagy májkrémes kenyeret ehtettek. A menzákon való étkezés lehetősége fokozatosan épült ki a korszakban, 1975-ben már a gyerekek 55%-a vette igénybe a lehetőséget.

A gyerekek gyümölcsfogyasztása nem volt mindennapos, déligyümölcsöket pedig még ritkábban láthattak, azonban a konzervfogyasztás drasztikusan megnőtt a szocializmusban (Valuch, 2013). Az osztálykirándulásokon például tipikus volt, hogy a diákok konzervet vittek magukkal a túrára, és akár egy lönchúst vagy sertésmájkrémet fogyasztottak el ennek során (Csorba, 2020).

ISKOLA UTÁNI PROGRAMOK, ÜNNEPSÉGEK

A szocializmus éltetése különböző iskolán kívüli programok keretében is megjelent. Megszüntetett diákszervezetek helyettesítendő,

megalakult a kisdobos és az úttörő mozgalom. A mozgalmakba való bekapcsolódásra már az óvodáskorúakat is elkezdték ráhangolni, a kisdobos és úttörő gyerekek gyakran látogattak el a kisebbekhez e célból. Ezután a kisdobossá válás következett. A felavatás, amire általában első osztály végén került sor, a közösséghez tartozás és az iskolás korúvá érés érzését hordozta magában. Ennek során a gyerekek megkapták a kék színű nyakkendőjüket és felesküdték a kisdobosok hat pontjára (Somogyvári, 2014). A kisdobosok pontjainak központi tartalma a megfelelő magatartásra nevelés, a hazához való hűség tanítása, és talán a legfontosabb, a kitűzött cél, ami az úttörő mozgalom tagjává válás volt (szeretlekmagyarorszag.hu, 2015). A 6-10 évesek így pajtáscsaládokba csoportosultak, az egész alsó tagozat pedig együtt egy kisdobos rajt alkotott.

A felső tagozatossá váló kisdobosokat úttörökké avatták. Az úttörők őrsöket és rajokat alkottak, a forradalmiságot kifejező, piros színű nyakkendőt kötöttek és az úttörők 12 pontjára esküdtek fel (Somogyvári, 2014). Az úttörők 12 fogadalmi pontjának tartalma a kisdobosokéhoz hasonlóan a jó magaviseletre, a hazaszere tetre való nevelés, és célként itt már a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetséghez (KISZ) (az 56-os forradalom előtt pedig a DISZ-hez) való csatlakozást jelölik ki. Érdemes kiemelni a negyedik pontot, amely már az ideológiai nevelést is kihangsúlyozza: „Az úttörő gyarapítja és védi a szocialista társadalom értékeit.” (szeretlekmagyarorszag.hu, 2015).

A kisdobos és az úttörő mozgalom elsődleges célja a szocializmus eszme erősítése az iskolákban, amely tevékenységet a tinédzserré, később felnőtté váló gyerekek a KISZ-ben és a kommunista szervezetekben, akár a Kommunista Pártban folytathattak majd. A mozgalmak sok jellegzetességet átvettek a megszűnő Cserkész Szövetségtől: megfelelő felkészülés után a gyerekek itt is próbatételeket hajthattak végre, amiért csillagokat és jelvényeket szereztek, így léphettek előre. Ennek során hely-, környezet-, és társadalomismerettel foglalkoztak, kiegészülve az ideológiai neveléssel (Somogyvári, 2014).

A 14 évesnél idősebb fiatalok, középiskolások, majd akár egyetemisták az ideológiai programot a DISZ-ben (Dolgozó Ifjúság Szövetsége), az ország kommunista és egyben egyetlen ifjúsági szervezetében folytathatták. A DISZ minden fiatalnak szólt, kivételt csak az osztályellenségek képeztek ez alól. Gyakran a 8. osztályt befejező diákokat kötelező jelleggel vették fel a DISZ-be, azonban a szervezet tényleges életében nem feltétlen vettek részt. Az alapszervezetek, mint a DISZ egységei lazának bizonyultak, az általuk szervezett programokon, mint például sportrendezvényeken vagy táncmulatságokon, nem volt elvárta a tagok részvétele, ahogy a taggyűléseken sem. A DISZ 1956-ban fontos szerepet játszott a forradalmi megmozdulásokban, így annak leverése után a KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség) vált a kommunista káderutánpótlás biztosítójává. Az új ifjúsági szervezet feladatköre már kibővült a vezetőszerpek betöltésével az úttörő mozgalomban (Gergely, 2012).

A szocialista ünnepek napjain iskolai vagy városi szinten tartottak ünnepségeket, amikből a gyerekek, - főként a kisdobos és az úttörő mozgalom -, is kivették részüket. A május 1-i, munka ünnepének tiszteletére rendezett jellegzetes felvonuláson kívül (Nemes, 2020), március 21-én az 1919-es Tanácsköztársaságra emlékeztek, április 4-e a felszabadulás ünnepe, míg november 7-e a Nagy Októberi Szocialista Forradalom emléknapja volt (Kántor – Rigó, 2013). Az iskolai és városi ünnepségek jellegzetessége volt az úttörők énekei, amik egyben mozgalmi daloknak számítottak, és gyakran tartalmaztak szocialista eszmékkel, vagy a személyi kultusszal kapcsolatos sorokat, amiket a gyerekek gondtalanul énekeltek – például:

*„Köszönjük néked Rákosi elvtárs,
Kiért a hálánk tiszta lángja ég.
Reád ha nézünk, büszke a arcunk,
Virágot hintünk amerre mész.
Fogaadjuk néked Rákosi elvtárs,
Utadra lépünk, Te vezess tovább!
Tavasza nyíló gyermeki nőtánk,
Elébed hajlik, mint virágos ág”²¹*

Az ünnepélyek is intenzívebbek voltak Rákosi személyi kultuszának idején. 1952. március 9-én, Rákosi Mátyás 60. születésnapját ünnepelte, amelyet az egész ország ünnepségekkel kísért, így az iskolák is. Az iskolák számára utasításként volt kiadva, hogy készüljenek az ünnepségre, és azontúl, hogy ünnepélyt szervezzenek ennek tiszteletére, ajándékot kell készíteni, kiállítás rendezni, vagy dolgot kell írni a jeles nap témájában (Kardos, 2003).

Más egyszeri, az úttörők számára fontos ünnepségek közé sorolható például 1967-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója, amelyre a győri diákok a forradalom eseményeinek eljátszásával készültek, vagy 1970-ben Lenin 100. születésnapja. Az említett szocialista ünnepeken kívül az Úttörőszövetség létrejöttének kerek évfordulóit is megünnepelték június 2-án. Ennek keretében került sor Budapesten az országos úttörő-találkozóra, amire gyakran más országok úttörői is ellátogattak (Somogyvári, 2015).

ÚTTÖRŐTÁBOROK A NYÁRI SZÜNETBEN

A nyári szünet akkor is június közepén kezdődött. A gyerekek felügyeletét azonban ritkán látta el a szülő a szünetben: gyakran voltak egyedül otthon, a nagyobbak vigyáztak a kisebbekre, míg a szülők munkába mentek. A házkörüli teendőkből az otthon lévő gyerekek rendszeresen kivették a részüket, legyen szó kerti munkáról vagy főzésről, hamarabb önállósodtak ezáltal. Ettől függetlenül belefért a szórakozás a mindennapokba, a testvérek vagy a szomszéd gyerekek együtt labdáztak, számháborút játszottak, bicikliztek, vagy elmentek fürdeni a közeli vízpartra.

Az úttörőtáborok tették emlékezetessé a gyerekek nyarát. Ilyen nagyobb úttörőtábor volt például Zánkán, vagy Csillebércen. A táboroknak meg volt a maga szigorú rendje, ideértve a zászlófelvonást, a reggeli tornát, vagy a mozgalmi dalok közös éneklését, de a kikapcsolódásra is volt kijelölt idő: sportolás, mint például labdajátékok, a Balatonban való fürdőzés vagy az esti tábortűz klasszikus programok voltak

a táborban (Dubóczy, 2019). A táborokban gyakran részt vettek más szocialista országból érkező úttörő gyerekek is, velük a társalgási nyelv természetesen az orosz volt. A gyerekek számára étkezés is biztosítva volt, ami az iskolai menzakeresethez hasonló kínálatot adott (Ujvári, 2015).

Az úttörőtáborokban való részvétel azonban jó magaviselethez és kiemelkedő tanulmányokhoz volt kötve, valamint általában elmondható, hogy főként városi gyerekeknek volt lehetőségük eljutni egy-egy táborba, a falusiaknak jóval kevesebb (Dubóczy, 2019).

Csillebércet jelölték ki az első úttörőtábor felépítésére, és az építkezések megkezdése után néhány héttel már meg is kezdte működését a komplexum 1948-ban – érdemes megjegyezni, hogy végleges formáját viszont csak a 70-es évekre érte el. A tábor felépítésével és megnyitásával párhuzamosan tervezték meg az Úttörővasutat, melynek egyik állomása volt a tábor; az úttörőket szállította ide az ország több pontjáról (Somogyvári, 2015).

Zánka a másik táborhely, amely kiemelkedett az úttörőtáborok között – ide valóban csak a legjobbak juthattak el, például versenyek győztesei. A zánkai tábort 1968-ban kezdték építeni, és 1975-ben adták át hivatalosan – bár a még épülő táborba már 1972-től kezdve üdültek gyerekek (Zöldi, 2020) –, alapvetően úgy tervezték, hogy szálloda jellegű épület legyen, ugyanakkor a berendezés egyszerű volt. A hozzá elkészülő étkező egyszerre akár 1500 gyerek étkeztetésére is alkalmas volt. Az épületkomplexum a Balatontól rövid séta távolságára helyezkedett el (Ujvári, 2015).

Érdemes megemlíteni az úttörőtáborok „köztársaság” jellegét is. A jövő társadalmát megalapozandó az úttörőtáborok a köztársaság sajátosságait imitálták: a diákok önkormányzatosságára épült, a diákok részt vettek az altáborok vezetésében, de például posta is működött, vagy az egészségügyi ellátásban segédkeztek a gyerekek – felnőtt segítségével, vagy anélkül (Somogyvári, 2015).

Táborozásra az idősebbeknek is nyílt lehetőség, a KISZ tagok önkéntes ifjúsági építőta-

borokba utazhattak az ország több pontjára. Ezekben az elsődleges elfoglaltság önkéntes munka volt, így többek között üzem-, vagy csatornaépítésnél, mocsárlecsapolásnál segítettek a fiatalok – elsősorban fiúk. A Sztahanovista-mozgalom stílusát áttemelve a táborokban is jellemző volt a munkaverseny (MTVA Archivum A-C., 2021). Máskor a diákok gyári futószalag melletti munkában vettek részt, vagy a termelőszövetkezetekben segítettek gyümölcs vagy zöldség szedésben. Ezekből már a lányok is rendszeresen kivették részüket. Azonban itt is idejük adódott a középiskolásoknak, egyetemistáknak a közösségi elfoglaltságokra, szórakozásra a munkaidő letelte után (Bakró-Nagy, 2020).

A szocializmusban számos SZOT (Szakszervezetek Országos Tanácsa) üdülő is nyílt, ahova a szülők munkahelyi jutalomként, kiegészítésként kaptak lehetőséget a kapcsolódásra. Így a szerencsésebb gyerekeknek családi nyaralásban is lehetett részük (Dubóczy, 2019). A SZOT üdülők is főként a Balaton környékén kaptak helyet, ahol az úgynevezett SZOT-beutalóval a családok kedvezményes áron tölthettek el 1-2 hetet nyaranta (szeretlekmagyarorszag.hu, 2018).

ÖSSZEGZÉS

A kommunista párt totalitárius törekvései miatt nem meglepő, hogy az iskolarendszer sem maradt szocialista hatások nélkül. Az ideológiai sajátosságok nagyban érintették a diákok mindennapjait az iskolában, kihatással volt az oktatásukra, valamint iskolán túli tevékenységeikre is.

A Szovjetunió befolyása egyértelművé válik az orosz nyelv kötelező oktatásával, míg más tantárgyakban az ideológia egyéb sajátosságai kerülnek hangsúlyozásra: a Nyugat és a kapitalizmus, valamint a kizsákmányolás elleni védekezés, a gyárakban dolgozó munkások és a tsz-beli parasztok szerepének kiemelése meghatározó volt a magyar nyelv és irodalmon át egészen a matematikáig. A vallásoktatás pedig a szocializmus egyház ellenes törekvései miatt fakultatívvá vált. Az ideológiai nevelés szem-

pontjából ezenkívül fontos volt a kisdobos és az úttörő mozgalom létrehozása. Ez a diákok bevezetését jelentette a szocialista világba, amely tevékenységet várhatóan a KISZ-ben, majd egyéb szocialista szervezetek tagjaiként, vagy akár párttagként folytattak felnőtt korukban.

A szocializmus egyenlőséget hangsúlyozó elve megjelenik az oktatás ingyenessé tételével, az egységes tananyagnál, vagy a kötelező köpeny viselésnél, hiszen ezzel a különböző társadalmi rétegek közti különbségeket próbálták kiegyenlíteni. A gyakorlatban azonban az egyenlőség sok szempontból látszólagos volt, a munkás származású diákoknak kedvezett az intézkedések és eljárások többsége. A gyárak és tsz-ek szerepének növekedésével a nők munkába állása is tömegessé vált, ami szintén kihatással volt az oktatási rendszerre: az állam a bölcsődék és óvodák működtetésével segítette az anyákat, így ez vált az oktatási rendszer első szintjévé. A személyi kultusz is hangsúlyossá vált az oktatásban, a tantermekben Lenin, Sztálin, valamint az érintett korszakban Rákosi portréja került elhelyezésre. Az úttörők mozgalmi énekei és ünnepségei is gyakran épültek a Rákosi-korszakban a pártfőtitkár személye köré.

A Rákosi-, és Kádár-korszak oktatásába azonban jóval kevesebb beleszólása volt a szülőknek vagy a nagyobb diákoknak. Számos eleme az iskolának, így az említett köpeny viselés, az orosz nyelv tanulása, vagy a kisdobos és úttörő mozgalomban való részvétel kötelezővé vált. A szülők általában arról sem dönthettek, melyik óvodába vagy általános iskolába íratják be a gyerekeiket, azok ugyanis körzetileg voltak a lakhelyhez osztva. A fakultatív lehetőségek esetében, mint például a vallásoktatás kérdése, a döntést erősen befolyásolták.

JEGYZETEK

¹ https://www.youtube.com/watch?v=pjP_G7jkQnA

FELHASZNÁLT IRODALOM

Aczél Zsófia (2012): Üzemi óvodák 1945 és 1975 között.

Iskolakultúra, 2012/5. szám, 37-55. oldal

Bakró-Nagy Ferenc (2020): A Hanság lecsapolásától a meztelen kapálásig. *Index* elérhetőség: https://index.hu/fortepan/2020/06/07/epitotabor_kisz_nyolcvanas_evek/ (letöltés dátuma: 2021. 04. 29.)

Csorba Edit (2020): A menzás csokis piskóta maga volt a mennyország – A Kádár-kori gulyás-kommunizmus gasztronómiája. *Képmás magazin* elérhetőség: <https://kepmas.hu/hu/a-menzas-cso-kis-piskota-maga-volt-a-mennyország-a-kadar-kori-gulyaskommunizmus-gasztronómiaja> (letöltés dátuma: 2020. 12. 05.)

Dettai Mária (2010): Fiúk – lányok – gyermekek a pedagógiai sajtóban 1960 és 1969 között. *Iskolakultúra*, 2010./9. szám (melléklet), 14-23. o.

Dubóczky Krisztina (2019): Számháború, Balaton, úttörőtábor: így élvezték dédszüleink a nyári szünetet. *Sokszínnű vidék / 24.hu* elérhetőség: <https://sokszinuvidek.24.hu/életmod/2019/07/02/dedszulo-k-nyari-szúnet-balaton-uttorotabor-számháború/#> (letöltés dátuma: 2020. 11. 03.)

Fehér Katalin (1996): Kultúrpolitika és közoktatásügy 1945–1989 között. *Magyarország a XX. században, V. Kötet Tudomány 2. Társadalomtudományok*, szerk. Kollega Tarsoly István Babits Kiadó, Szekszárd, 469-477.

Feketéné Cselényi Zsuzsanna (1982): Történelmi sorsfordulók a történelemtanításban. *Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei*, Tom. 16., 353-362.

Gergely Ferenc (2012): A magyar ifjúság a 20. században. *Új pedagógiai szemle*, 62. évfolyam, 11-12. szám

Horváth Attila (2016): A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon. *Polgári Szemle*, 12. évfolyam, 1-3. szám

Kántor Judit – Rigó Róbert (2013): Kompetenciafejlesztési lehetőségek a hon- és népismeret területén. Szegedi Tudomány Egyetem, Mentor(h)áló 2.0 Program elérhetőség:

http://www.jgyph.hu/mentorhalo/tananyag/Kompetenciafejlesztési_lehetsgek_a_hon-s_npismeret_terletnV2/index.html (letöltés dátuma: 2020. 11. 03.)

Kardos József (2003): Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája. *Iskolakultúra*, 2003/6-7. szám, 73-80.

Kelemen Elemér (2015): Fordulópont a magyar oktatás történetében – 70 éves az általános iskola. *Educatio*, 2015/4. szám, 36-47.

Ladányi Andor (1970): A felsőoktatás szocialista átszer-

- vezetésének kezdete: az 1948. évi egyetemi reform. MP, 10. évfolyam/2. szám, 170-184.
- Múlt-kor (2012): Az iskolaköpeny emléke. *Múlt-kor történelmi magazin* elérhetőség: https://mult-kor.hu/20121004_a_z_i_s_k_o_l_a_k_o_p_e_n_y_e_m_l_e_k_e_p_id_x=1 (letöltés dátuma: 2020. 12. 05.)
- MTVA Archívum A. (2021): *Belpolitika - Építőtábor a Bodrog és a Tisza mocsarainak lecsapolására*. Birgés Árpád fotója elérhetőség: <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-NEFZbmdMSEsxcH-huQ3pFeXBhbTRBdz09> (letöltés dátuma: 2021. 04. 29.)
- MTVA Archívum B. (2021): Vakáció - KISZ építőtábor Berentén. Birgés Árpád fotója elérhetőség: <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-YnlMeERFOVNp-N2xqcXFydjFONU5UQT09> (letöltés dátuma: 2021. 04. 29.)
- MTVA Archívum C. (2021): Ifjúság - Építőtábor - Övcsatorna épül a Keleti Főcsatorna mellett. Vigovszki Ferenc fotója elérhetőség: <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-VlhOOS81K3FZK-zQ0a0pZRzNBRHBZZz09> (letöltés dátuma: 2021. 04. 29.)
- Nemes Nóra (2020): Éljen május elseje! – így ünnepeljük régen a majálist Budapesten. *We love Budapest* elérhetőség: <https://welovebudapest.com/cikk/2020/4/30/eljen-majus-elseje-igy-unnepele-tuk-regen-a-majalist-budapesten> (letöltés dátuma: 2020. 11. 03.)
- Petrás Gabriella (2018): Ilyen volt a tornaóra régen! *nlc*. elérhetőség: <https://nlc.hu/magyarorszagkul/20180212/retro-tornaora-iskola/> (letöltés dátuma: 2020. 11. 03.)
- Pukánszky Béla – Nóbik Attila (2013): A magyar iskoláztatás története a 19-20. században. Szegedi Tudomány Egyetem, Mentor(h)áló 2.0 Program elérhetőség: http://www.jgyphk.hu/mentorhalo/tananyag/Magyar_isk_tortenete/index.html (letöltés dátuma: 2020. 11. 03.)
- Sáska Géza (2005): *A szocialista és polgári nevelés radikális alternatívái*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest
- Somogyvári Lajos (2014): Az iskolán belüli és kívüli nevelés szinterei az 1960-as évek Magyarországon – beavatás az úttörőmozgalmi életbe. *Iskolakultúra*, 2014/3. szám, 51-59.
- Somogyvári Lajos (2015): Az úttörőmozgalom ikonikus helyei- Sajtófotók hasznosíthatósága a múlt feltárá-sában. *Történelemtanítás Online történelemdidaktikai folyó-irat*, (L.) Új folyam VI. – 2015./ 1–2. szám
- szeretlekmagyarorszag.hu (2015): Emlékez-tek még az úttörők 12 pontjára? elérhetőség: <http://t.szeretlekmagyarorszag.hu/emlekeztek-meg-uttorok-12-pontjara/> (letöltés dátuma: 2020. 11. 03.)
- szeretlekmagyarorszag.hu (2018): A balatoni nyara-lás elmaradhatatlan kellei - emlékszel rájuk? elérhetőség: <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/a-balatoni-nyaralas-elmaradhatatlan-kellei-emlekszel-rajuk/> (letöltés dátuma: 2020. 12. 05.)
- szeretlekmagyarorszag.hu (2019): Mozgalmi egyen-ruha, iskolaköpeny, első osztály 6 évesen – ilyen volt az iskolakezdés a rendszerváltás előtt. elérhetőség: <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/mozgalmi-egyenruha-iskolakopeny-elso-osz-taly-6-evesen-ilyen-volt-az-iskolakezdes-a-rendszer-valtas-elott/> (letöltés dátuma: 2020. 12. 05.)
- Ujvári Éva (2015): Ilyen élet folyt valójában egykor nyáron az úttörőtáborokban. *szeretlekmagyarorszag.hu* elérhetőség: <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/ilyen-élet-folyt-valojaban-egykor-nyaron-az-ut-torotaborokban/> (letöltés dátuma: 2020. 12. 05.)
- Valuch Tibor (2013): *Magyar hétköznapiak - Fejezetek a min-dennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfor-dulóig*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Viczián Zsófia (2017): Becsöngetés! – em-lékképek Budapest iskoláiból. *PestBuda* elérhetőség: http://pestbuda.hu/cikk/20170907_becsongetes_emlekkepek_budapest_iskolaibol (letöl-tés dátuma: 2020. 11. 03.)
- Zöldi Anna (2020): Úttörőnek kedve mindig jó... – A Zánkai Úttörőtábor múltja és jelene (A Pioneer's Mood is Always Good – The History and Pre-sent of the Pioneer Camp of Zánka). *Építészforum* elérhetőség: <https://epiteszforum.hu/uttoronek-kedve-mindig-jo--a-zankai-uttorotabor-mult-ja-es-jelene> (letöltés dátuma: 2020. 12. 05.)

A címlapon lévő fotó: Magyar zászlót lengető kisdobosok és út-törők 1973-ban

Forrás: <https://mult-kor.hu/mint-a-mokus-fenn-a-fan---ilyen-volt-uttoronek-lenne-a-szocializmusban-20160226?openI-mage=7421&pid=x=2>